

УДК 291.11

О.М. Сідоркіна

ОСОБЛИВОСТІ КРИЗОВИХ ВЗАЄМОДІЙ У СУЧАСНОМУ СОЦІАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. У статті розглядаються процеси і взаємодії у структурі соціального, історичного та духовного простору українського суспільства в умовах деструктивних явищ, визначаються їхні особливості.

Ключові слова: соціальний простір, історичний простір, духовний простір, соціальний час, суспільні відносини, цивілізація, процес, конфлікт, парадоксальність.

Вступ

В умовах тривалої ситуації невизначеності та постійної необхідності вибору певних ідеалів і духовних пріоритетів цінності як особливий компонент духовного світу людини, виступаючи основою індивідуальної і колективної визначеності серед наявних альтернатив, дозволяють подолати буденне буття, отримати почуття і можливість свободи та самоствердження. Система цінностей, осягнена історичним досвідом, надає реальні можливості щодо цього. Проте розвиток процесів у структурі соціального простору час від часу характеризується гострою конфліктністю, наслідки якої можуть ставити ті чи інші соціуми на межу існування. У зв'язку із сучасною політичною кризою в Україні *актуальним* є дослідження витоків і механізмів кризових станів загальносуспільного рівня, історіософське осмислення проблеми, а також пошук способів вдалого їхнього подолання.

Аналіз досліджень і публікацій

Різноманітні деструктивні стани у постсоціалістичних суспільствах проаналізовані і розкриті у низці робіт [2; 6; 9; 11]. Глибокий аналіз різних аспектів міжцивілізаційної взаємодії зроблено у працях А. Дж. Тойнбі [8]. Із новітніх робіт, які до певної міри продовжують зазначений аналіз, можна вказати праці Дж. Даймонда та В. Мак-Ніла [3; 4]. На нашу думку, доцільним є розглянути проблематику кризових станів суспільства із проблемами виділення та функціонування соціального простору як способу руху соціальної форми матерії.

Постановка завдання

Трансформаційні процеси у сучасному українському суспільстві пов'язані з широким колом перетворень духовно-культурного характеру. Сприяючи зміні ціннісних орієнтацій, вони, в свою чергу, надають подальших поштовхів змінам у решті сфер суспільного буття. Тому на тлі системних суспільних змін спостерігаються «реагуючі відповіді» або низка «викликів-відгуків» з боку підсистеми духовної сфери постсоціалістичних суспільств. Це знайшло свій прояв у специфічних умовах, у кризі усталених ціннісних норм суспільства, що супроводжуються кризою самоідентифікації як окремого індивіда, так і цілих соціальних прошарків та груп. Відповідно до цього *метою* статті є розгляд процесів і взаємодій у структурі соціального, історичного та духовного просторів українського суспільства в умовах деструктивних явищ, визначення їхніх особливостей.

Основна частина

Соціальний простір виступає в якості форми існування відносин, які складають у процесі діяльності,

тобто суспільних відносин та їхньої основи – виробничих відносин. Останні мають певну структуру, властивості якої обумовлюють ознаки соціального простору. Саме суспільство не може ефективного функціонувати без упорядкованості своєї діяльності у географічному, фізичному та інших видах простору з огляду на просторові зв'язки та відносини [5, с. 156-157]. За критерієм приналежності до певних сфер суспільного життя виділяються наступні групи суспільних відносин: матеріальні, або економічні (відносини виробництва, технології, розподілу, обміну); соціально-політичні (класові, національно-етнічні, соціально-групові); духовні (релігійні, моральні, художньо-естетичні, наукові); культурно-побутові (родинно-сімейні, товариські тощо) [1, с. 224]. При цьому кожна із цих груп відносин характеризується своєю специфікою структури, відносною самостійністю існування та формування свого специфічного простору протікання відповідних процесів. Аналогічні взаємовідносини повинні бути притаманні також складовим частинам соціального простору – історичному та духовному.

Специфічна якість світоглядних відносин у духовній сфері багато в чому зумовлена певними формами людської діяльності, пов'язаною з її відчуженням. Останнє в соціально-економічних засадах людського буття неминуче призводить до відчуження і в духовній сфері, впливаючи у тому числі на ідеологічне та релігійне відображення. Криза, деструкція і заміна суспільних ідеологічних систем відбувається через так звану «кризу адекватності» старих ідейних засад в інтерпретації та легітимзації буття, яка завжди супроводжує трансформаційні стани суспільства і виступає одним із головних чинників лімітування тривалості панування певної ідеологічної системи в суспільстві.

Специфікою сучасних процесів у соціальному просторі постсоціалістичних країн виступає ситуація кризи усталених ціннісних суспільних норм, що супроводжується тривалою кризою самоідентифікації як на рівні окремої особистості, так і на рівні значних соціальних прошарків і груп. Тотальний характер цих криз разом із подібного типу суспільно-економічними перетвореннями формує уявлення про ситуацію соціально-культурної травми [11]. За таких умов дослідники виділяють одну з форм соціальних девіацій – аномію (або безнормність), що є психологічним підґрунтям формування ціннісно-нормативної системи і відповідного політичного вибору. У постсоціалістичних країнах такі трансформації через різкість та системність змін набули характеру тривалої аномії з низкою специфічних реакцій на неї з боку масової свідомості. Аномія

може розглядатися як соціальна патологія, що загрожує нормальному функціонуванню суспільства в цілому. На цій основі запропоновано також виділяти загальні та специфічні соціопатії посттоталітарного суспільства, зумовлене глобальним зламом звичних стереотипів свідомості і поведінки людей в умовах порушення суспільно-адаптаційних механізмів [2, с. 29-38]. Прояв загальних соціопатій вбачається у аномічній деморалізованості населення і соціальному цинізмі, а також певною мірою у прагненні до соціально-психологічного ізоляціонізму на протигагу декларованого руху до відкритого демократичного суспільства та зростання загального рівня нетолерантності, в тому числі, міжетнічної. Та чи інша міра деморалізованості була характерною для переважної більшості населення з посттоталітарною двоїстістю свідомості, конкретно-нігілістичною спрямованістю і явищем підтримки одночасно взаємовиключних позицій [2]. Іншими словами, сучасне українське суспільство переживає період екстремального та хаотичного буття соціуму, у ході якого один його тип організації трансформується в інший за допомогою цілого комплексу одночасно як деструктивних, так конструктивних конфліктів.

Іншим специфічним проявом стану духовного простору і суспільної свідомості постсоціалістичних країн є феномен парадоксу. Парадоксальність у реально функціонуючій свідомості полягає у поєднанні в одних і тих же окремих людей різнонаправлених і навіть суперечливих думок, суджень, установок та орієнтацій, тобто це є особливою формою суперечностей, що породжує взаємовиключні установки та орієнтації людей. Даний парадокс є характерним не лише для суспільства, держави, соціальних груп та організацій, не лише для взаємозв'язку свідомості і поведінки, але й для індивідуальної свідомості, де співіснують іноді чітко неусвідомлювані суперечливі уявлення, що на практиці проявляється у сповідуванні індивідом одночасно взаємовиключних цінностей та довіри до них [9, с. 7]. Вказуючи на наявність саме реально функціонуючої практичної свідомості, а не лише з гносеологічними та онтологічними засадами знання (певними «логічними конструктами»), Ж. Тощенко справедливо акцентує увагу на суперечливих формах та різноманітних пропорціях переплетіння у змісті такої свідомості наукових поглядів та буденних уявлень, міфологізованих суджень та забобонів, політизованих установок і примітивних орієнтацій з різним ступенем присутності в ній її складових компонент стосовно різних соціальних груп та прошарків. Зазначена проблема має низку важливих аспектів явищ: аномії, фрустрації, а також порушення чіткого взаємозв'язку цінностей і орієнтацій із соціальною структурою суспільства; зростаюча роль певних груп впливу на процес функціонування суспільної свідомості; неадекватність реакції суспільства і владних структур на системні зміни, необхідність уточнення трактовок хибної, міфологізованої та нездорової свідомості, ролі і місця стереотипів у житті сучасної людини тощо. Феномен парадоксальності проявляється в національній, економічній, моральній, екологічній, естетичній та релігійній свідомості. В останній, наприклад, парадоксальний характер мають

декларації про зростаючу релігійність, яка спростовується реальними даними про ступінь практичної причетності до віри.

Тому навіть саме явище «релігійного ренесансу» виступає «однією з парадоксальних особливостей модернізації у країнах пострадянського простору» [6, с. 114]. У цих позицій процеси у духовному просторі, і, зокрема, масове звернення до релігії слід вважати результатом психологічного дискомфорту, що супроводжує злам звичних стереотипів, від втрати ідентичності та прагнення подолати хаос. Це виявилось у бажанні знаходження нової колективної і індивідуальної ідентичності, отримання готової нової картини світу, чому відповідали саме релігійні та культурно-національні ідентичності. Такі звернення виступають і як результат інфантилізації за умов невротизуючого життєвого середовища, і як прояв нового каналу виходу патерналізму з традиційною метафорою сім'ї, неформальними зв'язками довіри та солідарності (на відміну від західної ліберальної моделі цінностей) [6, с. 117-118].

У практичній площині дані процеси у духовному та соціальному просторі України виявляються у невідповідності між ступенем прояву та направленістю релігійно-інституціональної і національно-культурної ідентичностей у загальній структурі української ідентичності, що історично обумовило фрагментарність релігійно-конфесійних центрів у прагненні на виконання ролі провідної церковної складової нації та державотворення. З іншого боку, питання можна пояснити не лише відмінною самоідентифікацією населення України, а й відмінностями цивілізаційного плану. На відміну від таких країн, як Польща або Чехія, в Україні історично склалося різне співвідношення між субетносами, які складають дані народи і перш за все за ознакою цивілізаційної самоідентифікації. Населення України представлено майже однаковими за чисельністю, але різними за менталітетом, традиціями, віруваннями, психічним складом та історичними долями субетносами, чим визначаються і відповідні політичні вподобання.

Якщо розглядати сучасний соціальний та історичний простір як поле взаємодії самодостатніх цивілізацій (за А. Дж. Тойнбі), то закономірності перебігу основних процесів у ньому підпорядковуються життєвому циклу цивілізацій від зародження до розквіту, надламу та занепаду. Кожному з цих етапів притаманні власні соціальні і духовні процеси та явища.

У полі свого історичного дослідження А. Дж. Тойнбі приділяв значну увагу аналізу контактів між цивілізаціями у просторі та в часі. Драма цих зіткнень являє собою безперервний ланцюг із різноманітними відгуків внаслідок як вдалих так і невдалих нападів. Така система викликів-відгуків супроводжувалася як змінами у суспільному організмі, так і відгуками у духовному просторі з явищами дегуманізації, зелотства, іродіанства та євангелізму. Часовий аспект міжцивілізаційних контактів розглядається крізь категорію ренесансу (політичних ідей та інституцій, систем права, філософій, мов і літератур, образотворчих мистецтв, релігійних ідеалів та інститутів) [8, с. 199-241].

У новітньому дослідженні кризових станів суспіль-

ства, що досягли небезпеки виникнення стану колапсу, за схемою виклик-відгук Дж. Даймонд виокремлює п'ять основних чинників, які призвели суспільства до загибелі. Це – незворотна шкода довкіллю, кліматичні зміни, ворогування із сусідами, зменшення підтримки з боку прихильних сусідів та реакція суспільства на свої проблеми [11, с. 459]. Для нормального функціонування соціальних систем із можливістю економічного, науково-технологічного і культурного прогресу, на думку Дж. Даймонда, необхідним є т. зв. «принцип оптимальної роздробленості», що сприяє змаганню між державами (регіонами, або складовими частинами більш крупних спільнот) та забезпечуючи новаторам альтернативні джерела підтримки і захисту досягнень [3, с. 416-417]. У зв'язку із цим одним із наслідків сучасної глобалізації (у тому числі глобалізації географічного, соціального, історичного та духовного простору) є інтенсивне скорочення фону культурного різноманіття та поглинення дрібніших соціумів більш крупними і потужними, тоді як різноманіття є необхідною умовою еволюційного виживання і розвитку як у природі, так і у людському суспільстві [11, с. 461; 7, с. 66-67]. Саме у цій багатогранності поняття роздробленості (або по-іншому, достатній мірі різноманіття) полягає важливий аспект функціонування соціального та історичного простору, процесів, що відбуваються в них. А це вимагає охорони та збереження не тільки географічного (природного) середовища, але й навколишнього середовища, тобто середовища і простору життєдіяльності людини – частини природи, необхідної для задоволення нагальних людських потреб, середовища і простору міста, населеного пункту, житла, підприємства, у тому числі відносин між людьми (соціальне середовище).

Загалом історичний процес часто проявляється у дисгармонійних, соціально-конфліктних формах. Оскільки в основі історичного процесу лежать соціальні процеси, то потенційна і реальна конфліктність першого ґрунтується на різноманітних видах суспільних конфліктів як розбіжності соціального та індивідуального інтересів окремих індивідів, соціальних груп з охопленням усіх сфер людського життя і стосунків (економічних, політичних, духовних, культурно-побутових, особистісних тощо). Сучасна наука нагромадила значний досвід класифікації конфліктів залежно від їхнього об'єктивного підґрунтя, характеру протікання, складу суб'єктів, кількості учасників, рівня насильства, гостроти та інтенсивності, ступеню антагонізму тощо [1, с. 227-228]. Кожний із зазначених підходів має пізнавальні можливості щодо опису сучасних і минулих процесів у структурі соціальних відносин, соціального та історичного простору.

Іншою важливою ознакою суспільних відносин є їхній процесуальний характер, тобто динамічність соціуму, його рух у горизонтальному і вертикальному напрямках в межах як власного, так і фізичного типів простору, процес постійної зміни одного соціального стану іншим. Тобто поняття соціального процесу охоплює динамічний аспект соціальних взаємодій, вміщуючи моменти розвитку, занепаду, прогресивних або регресивних системних змін на відміну від поняття соціального функціонування, яке

фіксує момент стабільності соціальної системи. У соціально-філософській точці зору, в літературі пропонується наступний варіант умовної класифікації різноспрямованих соціальних процесів. Перша група – це виробничі (соціальні) процеси, які спрямовані на перетворення предметів природи і створення матеріальних і духовних благ відповідно до потреб та інтересів людей (матеріальне і духовне виробництво). До другої групи відносяться творчі процеси, що включають всі процеси продуктивної людської діяльності із створення нових матеріальних і духовних цінностей суспільного значення. Третя група соціальних процесів пов'язана із конфронтаційністю, конфліктністю як способу вирішення соціальних проблем і суперечностей. І до останньої, четвертої групи соціальних процесів відносяться процеси переміщення великих мас людей по території у вигляді міграцій, переселення та ін. [1, с. 232-233]. Останні безпосередньо пов'язані із взаємодією соціальних елементів і структур у зовнішньому фізичному і географічному просторах та внутрішньому соціальному просторі у вигляді процесів соціальної динаміки між різними соціальними прошарками, культурними і релігійними цінностями, регіональними уявленнями, та уявленнями про соціальний простір побуту і культури, тобто переміщення людей з однієї просторово-життєвої структури в іншу. Отже, соціальний простір (як і соціальний час), виступаючи формами руху та існування соціально-історичних процесів, одночасно означає певне розміщення сукупності різнотипних соціальних відносин, взаємодію їх носіїв та інформаційних процесів. При цьому проходження соціального простору означатиме перетворення суспільства в процесі історичного розвитку через людську колективну практику і спілкування, формування соціальних дистанцій як показників протяжності соціального простору, зв'язків поколінь, епох і культур.

Дослідження, пов'язаних із процесами у соціальному та історичному просторах, має важливе значення для розуміння історії та проблем будь-якої держави, у тому числі і України. Справа у тому, що на її теренах в різні історичні епохи відбулися кілька значних історичних подій, які мале довготривале значення і мають становити предмет поглибленого дослідження з точки зору потрапляння та шляхів виходу із стану соціального колапсу. Мається на увазі трипільська культура, яка зазнала кризи на порозі цивілізації, «...і його вивчення з погляду ідей Дж. Даймонда (замість традиційного «винаходження традицій» і національного міфотворення, які домінують у цій темі) було б значно кориснішим для нинішнього українського суспільства, яке також утягло себе у деякі самогубні практики» [11, с. 460].

Висновки

Отже, соціальний простір і час забезпечують дію механізму історичної спадкоємності людського буття, актуалізуючи попередній виробничий і духовний потенціал у наступних поколіннях. В умовах сучасних трансформацій у рамках соціального простору відбувається формування не лише окремих соціальних прошарків, але й одночасно певних суспільних страт, яким притаманний різний тип структури

свідомості і психології, зорієнтований на різні ціннісні основи. Це, перш за все, перейняті цінності західного суспільства та цінності традиційно сформовані в Україні у рамках суспільства традиційного. Суперечлива взаємодія цих духовних і культурних матриць у суспільній свідомості українського суспільства вимагає від політичної влади та церков визначення оптимального співвідношення традиційного і модерного з метою вироблення дієвої стратегії побудови демократичних інститутів у межах солідарного суспільства.

Список літератури

1. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – Вид. 2-ге, виправлене і доповнене. – К.: Генеза, 1996. – 368 с.
2. Головаха Є. Патологія посттоталітарного суспільства: від психіатричного самодіагнозу до аналізу специфічних соціопатій / Головаха Є., Паніна Н. // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 5. – С.19-39.
3. Даймонд Дж. Зброя, мікроби і харч: Витоки нерівностей між народами / Дж. Даймонд; пер. з англ. та наук. ред. Т. Цимбал. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 488 с.

4. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу: Історія людського суспільства / В. Мак-Ніл; пер. з англ. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 112 с.
5. Потемкин В. К. Пространство в структуре мира. / Потемкин В. К., Симанов А. Л. – Новосибирск: Наука. Сиб. отделение, 1990. – 176 с.
6. Резанова Л. Релігійний ренесанс: спроба соціологічної діагностики / Л. Резанова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 4. – С.114-125.
7. Реймерс Н. Ф. Охрана природы и окружающей человека среды: Словарь-справочник / Н. Ф. Реймерс. – М.: Просвещение, 1992. – 320 с.
8. Тойнбі Арнольд. Дослідження історії. Том 2. / Арнольд Тойнбі; пер. з англ. В. Митрофанова, П. Тарашука. – К.: Основи, 1995. – 407 с.
9. Тощенко Ж. О парадоксах общественного сознания / Ж. Тощенко // СОЦИС – 1995. – № 11. – С.3-11.
10. Цимбал Т. Післямова // Даймонд Дж. Зброя, мікроби і харч: Витоки нерівностей між народами / Дж. Даймонд; пер. з англ. та наук. ред. Т. Цимбал. – К.: Ніка-Центр, 2012. – С.455-461.
11. Штомпка П. Социальное измерение как травма / П. Штомпка // Социологическое исследования. – 2001. – № 1. – С. 6 – 16; 2001. – № 2. – С.3-12.

Е.Н. Сидоркина

ОСОБЕННОСТИ КРИЗИСНЫХ ВЗАИМОДЕЙСТВИЙ В СОВРЕМЕННОМ СОЦИАЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье рассматриваются процессы и взаимодействия в структуре социального, исторического и духовного пространства украинского общества в условиях деструктивных явлений, определяются их особенности.

Ключевые слова: социальное пространство, историческое пространство, духовное пространство, социальное время, общественные отношения, цивилизация, процесс, конфликт, парадоксальность.

E. Sidorkina

FEATURES OF CRISIS INTERACTIONS IN CONTEMPORARY SOCIAL SPACE

This article discusses the processes and interactions in the structure of the social, historical and spiritual space of Ukrainian society in terms of destructive phenomena are determined by their features.

Keywords: social space, historical space, spiritual space, social time, public relations, civilization process, conflict, paradoxical.

УДК 165.161 (045)

О.П. Скиба

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей процесу наукового пізнання в епоху інформаційних технологій.

Ключові слова: інформаційне суспільство, наукове пізнання, суспільство знань, інформаційні технології, віртуальна реальність, віртуальний простір.

Вступ

На початку XXI століття, в умовах переходу до нового суспільства, основаного на знаннях, яке в багатьох дослідників, зокрема Д. Белла О. Тоффлера та ін. отримало назву інформаційного, світ стоїть на порозі грандіозних соціальних змін, економічних, технічних і культурних нововведень. Разом за своїми наслідками розгортання науково-технічного потенціалу здійснює вплив на всі боки соціального життя. Змінюється зміст праці і в десятки разів зростає її продуктивність, мікроелектронна революція збільшує міць людського інтелекту і впливає на соціальну структуру суспільства. Ми стаємо свідками швидкого розвитку комунікацій і інформаційних, інтелектуальних технологій, які відкривають перед сучасною наукою і освітою нові можливості й перспективи, а також ставлять питання про місце і роль у цій новій цивілізації наукових

знань й гуманітарних культурних цінностей. У сучасному суспільстві, яке окремі дослідники визначають як інформаційне, мережеве чи суспільство знань, швидкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій сприяє появі потужних інструментів і засобів для роботи з інформацією та знаннями, що здійснює певний вплив на процес наукового пізнання.

Аналіз досліджень і публікацій

В. Розін приділяє увагу дослідженню проблеми впливу мережі Інтернет і інформаційних технологій на свідомість і структуру знання [15]; В. Межуєв звертає увагу на соціокультурний аспект віртуальної реальності [11]; М. Маклюєн досліджує проблему впливу технічних засобів на різні сфери життєдіяльності суспільства [8]; І. Мочалов і В. Онопрієнко у своїй роботі акцентують увагу на дослідженні соціально-історичного аспекту науки і ноосфери [12].